

пільних відносинах, що здійснюється домінуючим суб'єктом кримінально-правових суспільних відносин (державою) через правомірну поведінку по визначенню кримінально-правових наслідків вчинення злочину для підпорядкованого суб'єкта таких відносин – особи, яка його вчинила. Виходячи з цього розуміння сутності застосування норм кримінального права і його співвідношення з іншими формами реалізації норм права як приватного, так і публічного), в подальшому нами буде здійснено дослідження загального поняття застосування норм кримінального права, його видів, стадій (етапів) та інших властивостей.

Список літератури: 1. Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм (По материалам следственной и прокурорско-судебной практики): Учебн. пособие. Волгоград, 1973. 2. Баулін Ю. В. Кримінальне право як публічна галузь права // Вісник Конституційного Суду України. 2005. № 2. 3. Крезе О. О. Нормативно-правові акти судових органів в механізмі дії права // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць / Голов. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. Одеса, 2002. Вип. 13-14. 4. Стальгевич А. К. Некоторые вопросы теории социалистических правоотношений // Советское государство и право. 1957. № 2. 5. Толстой Ю. К. Рец. на книгу Л. С. Явича «Советское право – регулятор общественных отношений» // Известия вузов. Правоведение. 1958. № 4. 6. Орзих М. Ф. Формы реализации норм социалистического права // Советское государство и право. 1968. № 2. 7. Пиголкин А. С. Формы реализации норм общенародного права // Советское государство и право. 1963. № 6. 8. Загальна теорія держави і права: Підручник / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін. За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Х., 2002. 9. Проблемы общей теории государства и права: Учебник для вузов / Н. В. Варламова, В. В. Лазарев, В. В. Лапаева и др. / Под общ. ред. В.С. Нерсисянца. М., 1999. 10. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования. М., 1999. 11. Алексеев С. С. Теория права. М., 1994. 12. Карташов В. Н. Применение права: Учебное пособие. Ярославль, 1980. 13. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Видання 5-те, зі змінами: Навчальний посібник. К., 2001. 14. Теория государства и права: Курс лекций / М. Н. Марченко, А. В. Мицкевич, О. Э. Лейст и др. Под ред. М. Н. Марченко. М., 1998. 15. Дюрягин И. Я. Применение норм советского права. Теоретические вопросы. Свердловск, 1973. 16. Павлишин О. В. Основні напрямки вдосконалення застосування норм права в Україні // Часопис Київського університету права. 2004. № 4. 17. Сливка С.С. Застосування норм права як особлива форма його реалізації // Життя і право. 2004. № 4. 18. Про третейські суди: Закон України від 11 травня 2004 року // ВВР України. 2004. № 35. Ст. 412. 19. Правовые основы нотариальной деятельности: Учеб. пособие / В.Н. Аргунов, Э. П. Гаврилов, Е. Н. Гендзехалде и др. Под ред. В. Н. Аргунова. М., 1994.

Надійшла до редакції 30.03.06

О.С. Головащенко

СИСТЕМА ОЗНАК ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Сьогодні конституції більшості європейських країн містять термін «правова держава», тим самим підкреслюючи його важливе значення для сучасної моделі життєустрою. Таке загальне визнан-

ня ідея правової держави здобула, подолавши тривалий і складний шлях свого розвитку. Однак, незважаючи на те, що з моменту виникнення теорії правової держави пройшло чимало часу, у науковій літературі досі тривають дискусії щодо цілісного визначення правової держави, через що відповідно зберігається актуальність концепції для сучасної науки.

Вчення про правову державу закономірно викликає інтерес і у вітчизняних науковців, адже Конституція України проголошує її суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Вагомий внесок у розвиток і реалізацію вчення про правову державу для сучасної України зробили такі науковці, як Ю.С. Шемшученко [1], В.Я. Тацій [2], А.П. Заєць [3], О.В. Скрипнюк [4], П.М. Рабинович [5], Р.Ф. Гринюк [6] та ін. Проте, на наш погляд, основні ознаки правової держави потребують повнішої вивчення і конкретизації. Наша стаття присвячена розгляду системи ознак правової держави.

Правова держава є доволі складним явищем. Її еволюція супроводжується постійними змінами, динамікою структури, функцій, залежно від зміни суспільних відносин, від ступеня розвитку суспільства, його потреб та вимог до держави. Аналіз умов становлення принципів правової держави дозволяє зробити висновок, що така держава не може бути сформована без впливу громадянського суспільства. Зміст правової держави змінюється у міру висунення громадянським суспільством нових вимог щодо сутності і змісту діяльності держави. Найбільш повно сутність правової держави відображає система її ознак.

Впродовж існування теорії правової держави підходи до її розуміння зазнавали значних змін залежно від історичного періоду і вимог, які висувалися громадянським суспільством до держави, корегувалися уявлення про принципи, на яких повинна бути побудована така держава, а відповідно, змінювалися її ознаки. Такі зміни були закономірними, адже концепція правової держави в процесі свого вдосконалення потребувала спочатку утвердження таких цінностей, як свобода, правова рівність, що знайшли своє відображення у ліберальній моделі правової держави («держави нічного сторожа»). Згодом розвиток суспільних відносин закономірно призвів до поступового формування нових поглядів на стан суспільного життя в цілому, а також на роль і призначення держави. Почало утверджуватися нове бачення сутності свободи, рівності, соціальної справедливості, а також обов'язків держави щодо їх забезпечення. Суспільство намагалось зрозуміти причини виникнення соціальних проблем та знайти шляхи їх вирішення, а також визначити місце держави в цьому процесі. Як наслідок, відбувається визнання за державою права на формування і активне проведення соціальної та економічної політики, в результаті

чого відбувається розширення кола функцій держави [7, с.114–141]. Практичним наслідком зміни правової й політичної свідомості як пануючого класу, так і суспільства в цілому стає поступове формування соціального законодавства, а з часом і запровадження соціальної правової держави.

Становлення правової держави розпочалося у західних країнах на вимогу громадянського суспільства створити зв'язану правом політичну організацію, здатну забезпечити особисті та політичні права людини й громадянина. Вагомий внесок у процес формування концепції правової держави в XVIII ст. зробив І. Кант, який під термінологічним висловом «правовий державний устрій» розумів форму організації публічної влади, яка, забезпечуючи верховенство права, не дозволяє громадянському суспільству стати хаотичною свавільною масою, що перетворить загальний закон на суб'єктивне воління [8, с.9]. Подальший розвиток теорії правової держави у першій половині XIX ст. відбувався на основі праць К. Т. Велькера, І. Х. Фрейхера та Р. фон Моля. Аналіз їх уявлень щодо ідеї правової держави дає змогу зробити висновок, що така держава повинна була побудована згідно з так званими принципами розуму, до яких вони відносили визнання основних громадянських прав і свобод, незалежність суддів, верховенство закону, наявність народного представництва. Проте найголовнішим положенням було визнання держави як земної установи, що створена для блага кожної людини та всього народу [9, с.29].

Кожна країна, незалежно від своєї специфіки, прагне наблизитись до ідеалу, який втілює у собі правова держава. Хоча варто зауважити, що в історії держави і права ще не була побудована «ідеальна» модель правової держави через наявність у суспільстві політичних та соціально-економічних суперечностей. Навіть у високо розвинутих демократичних країнах існують порушення законів, прав і свобод людини і громадянина, їх недостатня захищеність, злочинність та інші негативні явища, які несумісні із сутністю правової держави. Як відомо, ідеального у житті досягти важко. Проте необхідно до нього прагнути, щоб втілити у життя головну мету правової держави – захист прав і свобод людини, адже людина, її права, свободи, честь, гідність становлять найбільшу цінність для правової держави.

Актуальність концепції прав людини і громадянина для теорії правової держави є безперечною. Людина визнається найвищою соціальною цінністю. Рівень прав і свобод людини і громадянина, їх гарантованість розкривають характер політичного режиму. У правовій державі поведінка людини регулюється на основі загально дозвільного правового режиму. Саме тому, досліджуючи феномен правової держави, переважна більшість науковців погоджуються з тим, що пріоритет прав людини і громадянина є одні-

сю з найголовніших ознак правової держави. Пріоритет прав людини як властивість та ознака правової держави є одночасно і метою останньої, якій підпорядковані всі інші вимоги. Висока цінність правової держави полягає у тому, що як найвищий ступінь розвитку свободи вона повинна гарантувати права і свободи людини і громадянина [10, с.74]. Правова держава являє собою розумне сполучення державної влади та свободи особистості. Проте такий зв'язок вимагає створення взаємовідповідальних відносин держави і громадянина, завдяки яким забезпечувалася б оптимальна комбінація свободи всіх членів суспільства. Правова держава може існувати та успішно розвиватися лише у суспільстві, де панує згода громадян щодо загальних принципів побудови держави, де права і свободи людини поєднуються із взаємною повагою і довірою держави й громадян.

Здійснення прав і свобод людини є одним із основних факторів, які забезпечують стабільність громадянського суспільства, а також свідчать про демократичність державно-правової системи [11, с.3]. Визнання державою прав людини шляхом їх закріплення у конституції повинно розглядатися лише як перший крок до їх утвердження і реалізації.

Дійсно, можна декларувати пріоритет цінностей прав людини і громадянина у системі законодавства, але якщо не існує налагодженої системи контролю за дотриманням цих прав, вони матимуть формальний характер. Держава повинна прагнути здійснювати політику, спрямовану на забезпечення громадянських прав, гарантувати відповідний соціальний захист тим, хто його потребує [12, с.26]. Така діяльність держави відображує демократичний правовий устрій країни. Правова держава – це держава, яка максимально гарантує природні права особи за допомогою механізму судового захисту, налагодженої дії законів, що захищають ці права [13, с.109]. Правова держава забезпечує захист прав особи завдяки взаємній відповідальності держави та особи, внаслідок чого відбувається утвердження та гарантованість прав кожної людини.

У системі ознак правової держави особливе місце посідає верховенство права. Це одна з головних умов для визнання держави правовою, адже право є первинним по відношенню до держави, на його основі вона функціонує. Мається на увазі, що така держава виходить з принципів права при формулюванні та реалізації своєї політики, загалом при здійсненні своїх функцій. В іншому разі, ця ознака матиме «розмитий» вигляд. Саме тому діяльність держави повинна відбуватися лише на правових засадах та у відповідності з вимогами права.

Панування права невід'ємне від верховенства правового закону, воно гарантує верховенство конституції як найвищого за юридичною силою нормативно-правового акта. Правова держава

неможлива поза існуванням правових законів, а останнім для своєї реалізації необхідна наявність правової держави. Справді, правова держава і правовий закон взаємопов'язані, тому що йдеться про «дві форми вираження ідеї панування права» [14, с.11]: у першому випадку – це інституціональна форма, яка ґрунтується на діючому конституційному праві держави, у другому – нормативна, пов'язана з внутрішніми характеристиками самого права, його властивостями, співвідношенням з іншими регуляторами суспільних відносин. Щодо зв'язаності правової держави законом, то це можливо за умови стійких демократичних традицій формування та здійснення державної влади, усвідомлення непорушності державно-правових засад громадянином, органами державної влади та їх посадовими особами, а також за умови неодмінної наявності розвинутих процедур оскарження неправомірних рішень органів державної влади та їх посадових осіб [15, с.68].

Намагаючись визначити сутність правової держави, необхідно звернути увагу на таку важливу ознаку, як поділ влади. Саме поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову у конституційному та функціональному значеннях, здійснення цієї влади через відповідні інститути державних органів створює можливість реального контролю державної влади з боку суспільства. Це своєрідний показник розвиненості держави і права. Соціальна цінність даного принципу полягає у тому, що він повинен запобігти узурпації влади будь-якою гілкою влади або державним органом. Завдяки чому принцип поділу влади стає гарантією політичної свободи особи. Поділ влади також є засобом запобігання і розв'язання суспільних конфліктів, що виникають з приводу компетенції державних органів, співвідношення юридичної сили правових актів, форм взаємодії органів влади тощо [16, с.56–57]. За будь-яких умов сутність принципу поділу влади полягає у тому, що гілки влади є «юридично однопорядковими, рівнозначущими і рівноцінними» [17, с.25]. Водночас вони не є рівними за змістом, адже покликані реалізовувати свої функції різними засобами і методами. Саме тому необхідно здійснити поділ влади таким чином, щоб забезпечити демократичний режим функціонування всієї політичної системи.

Зважаючи на різноманітність ознак правової держави, серед сучасних дослідників з цього питання висловлена велика кількість суджень, які не завжди узгоджуються між собою. Так, перелік специфічних рис правової держави, як вважають деякі науковці, слід доповнити такою ознакою, як послідовне зв'язування за допомогою права політичної влади та формування режиму правового обмеження щодо державних структур [18, с.92]. На думку російського науковця О.О. Кудінова, сутність правової держави

проявляється у здатності ідейного самовиправдовування влади, у її безособовості та абстрактності, а також в обмеженні сфері прояву влади законами [19, с.103]. Крім того, як зазначає І. Воронов, для формування правової держави необхідна наявність правової бази, що виходить з таких джерел, як правова культурно-історична традиція, яка має значення для конкретної держави, правовий досвід, накопичений світовою цивілізацією протягом відповідного історичного періоду, а також постійне відображення в діючому законодавстві суспільно-політичних змін [20, с.27]. На наш погляд, серед існуючих ознак правової держави можна виділити фундаментальні, без яких неможливий розгляд правової держави взагалі, і такі, що порівняно з попередніми мають відносно менше значення для теорії, проте необхідні для практичного формування такої держави. Саме тому всі ознаки становлять єдину систему, отже, мають значення для функціонування правової держави.

Проведений аналіз визначень правової держави дає змогу зробити висновок, що майже в усіх дефініціях зустрічаються посилення на ті чи інші ознаки правової держави, які дозволяють більш повно розкрити її зміст. Найбільш чітке поняття було запропоновано А.П. Зайцем, на думку якого, правова держава – це держава, основою функціонування якої є право, що гарантує права і свободи громадян, обмежує державу, а державна влада здійснюється на засадах верховенства права та поділу влади [21, с.100].

Безумовно, вказані ознаки мають суттєве значення при розгляді сутності правової держави, а їх реалізація на практиці максимально наближує до розбудови такої держави. Однак процес створення правової держави не може бути остаточно завершений. З розвитком суспільства змінюється зміст правової держави, завдяки чому постійно відбувається розширення та оновлення ознак держави.

Список літератури: 1. Шемшученко Ю. С. До розбудови правової держави // Юрид. вісн. України. 2002. №4. 2. Тацій В. Я. Быть Украине правовым государством // Панорама. 1995. № 17. 3. Засць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. К., 1999. 4. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України. К., 2000. 5. Рабинович П. М. Основи загальної теорії права і держави: Навч. посібник. К., 1995. 6. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація: Монографія. К., 2004. 7. Яковюк І. В. Соціальна держава: питання теорії і шляхи її становлення: Дис... канд. юрид. наук. 12.00.01. Х., 2000. 8. Гринюк Р. Ф. Поняття «правового державного ладу» та «правового громадянського суспільства» І. Канта у контексті розвитку теорії правової держави // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2004. № 4 (30). 9. Соколов А.Н. Современное правовое государство Федеративной Республики Германии: Монография. Рига, 1992. 10. Цымбаренко И. Б. Права человека в правовом государстве // Основы государства и права. 2000. № 6. 11. Тацій В.Я. Утвер-

дження і забезпечення прав та свобод людини – головний конституційний обов'язок демократичної, правової, соціальної держави // Вісник Академії правових наук України. 2000. № 4 (23). 12. Воронов І. Проблеми правової держави в умовах модернізації суспільства // Віче. 2003. № 1 (130). 13. Кудинов О. А. Разработка теории правового государства в российской науке начала XX века // Общественные науки и современность. 2002. №3. 14. Скрипнюк О. В. Правова держава і становлення системи соціально орієнтованого державного управління // Вісник Академії правових наук України. 2004. № 2 (37). 15. Гринок Р.Ф. Идея правовой державы: теоретико-правовая модель і практична реалізація: Монографія. К., 2004. 16. Дашковська О.Р. Принцип поліду влади як гарантія політичної свободи людини і громадянина // Проблеми законності. 1998. Вип. 36. 17. Журавльова Г. Поділ влади в сучасній Україні (проблеми теорії та практики) // Право України. 1998. № 11. 18. Іваненко Г. В. Основні принципи правової держави // Митна справа. 2002. №4. 19. Кудинов О. А. Разработка теории правового государства в российской науке начала XX века // Общественные науки и современность. 2002. №3. 20. Воронов І. Проблеми правової держави в умовах модернізації суспільства // Віче. 2003. № 1 (130). 21. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. К., 1999.

Надійшла до редколегії 05.04.06

Л.В. Гузь

ГАРАНТІ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ І ДОСВІД ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Питання гарантування виборчих прав громадян України стає надзвичайно актуальним на фоні суспільних перетворень, які сьогодні відбуваються в Україні. Реальне забезпечення волі народу під час проведення виборів, як пріоритетної форми народовладдя, можливе лише тоді, коли в державі проводяться чесні, справедливі і вільні вибори на підставі виключно Конституції і законодавства України. Перетворення виборів із формального атрибуту на справжнє реальне волевиявлення вимагає насамперед створення належного правового механізму організації і проведення виборів і відповідного механізму їх гарантування.

Проблеми реалізації виборчих прав громадян України постійно перебувають у полі зору вітчизняних державознавців, однак розглядаються здебільшого побіжно, у межах більш загальної тематики. Зокрема, Г.В. Мурашиним вони аналізуються в загальному контексті гарантій безпосередньої демократії [1], М.І. Ставнійчук – в межах загальної системи гарантій виборів в Україні [2], Т.В. Стешенко – в аспекті функціонального спрямування роботи виборчих комісій [3]. Проте самостійного комплексного дослідження, присвяченого гарантіям виборчих прав громадян України, дотепер не проводилося. Тому метою даної статті є аналіз сучасного стану конституційно-правового закріплення гарантій виборчих прав громадян в Україні, з'ясування ступеня його відповідності кращим зарубіжним взірцям, а також визначення основ-